

М. О. Тарасенко

ФРАГМЕНТ САРКОФАГА МУТЕМУЇ З КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ СХІДНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ У ЗОЛОЧІВСЬКОМУ ЗАМКУ¹

У статті подано публікацію фрагмента саркофага з колекції Музею східних цивілізацій у Золочівському замку, який є філіалом Львівської національної галереї мистецтв ім. Бориса Возницького (ЛНГМ).

Золочівський замок – пам'ятка архітектури XVII ст., до якого входять єдина збережена в Європі фортеця в неоголландському стилі, Великий житловий палац, збудований у стилі пізнього Ренесансу, та Китайський палац – т. зв. “шінуазер”, збудований у кінці XVII – на початку XVIII ст. Разом з Підгорецьким та Олеським замками Золочівський замок утворює т. зв. “оборонне передпліччя Львова XVII ст.”, по якому відкрито туристичний маршрут “Золота підкова Львова”.

Враховуючи “східну” орієнтацію палацу та з огляду на достатню кількість експонатів у музейних фондах Львова, у травні 2004 р. в Китайському палаці було відкрито Музей східних цивілізацій, де налічується понад 500 експонатів, що представляють культуру Стародавнього Сходу, Японії, Китаю, мусульманських країн. Експонати були взяті на експонування із запасників ЛНГМ, Львівського історичного музею та Музею етнографії й художнього промислу.

Експозиція Стародавнього Єгипту налічує близько 20 автентичних артефактів, а також копій і сучасних “єгиптизуючих” стилізацій. Серед оригінальних експонатів вирізняються такі:

1. Фрагменти мумії людини (1 од.).
2. Мумія сокола (1 од.).
3. Намиста з єгипетського фаянсу (3 од.).
4. *Ушебті* (4 од.).
5. Фрагменти саркофагів (3 од.).
6. Бронзові статуєтки Ісіди з дитиною Хором (2 од. – С-І-2396 / ЛГМ, С-І-2397 / ЛГМ)².

У Золочеві перебуває третя частина колишньої єгипетської колекції князів Любомирських, тоді як інші її частини зберігаються у фондах Львівського історичного музею та Музею історії релігії [Тарасенко 2014, 333–349]. Найвизначніші пам'ятки в зібранні Золочівського замку – це три фрагменти саркофагів (всі вони були придбані князем Анджею Любомирським під час його подорожі до Єгипту в 1887 р. [Тарасенко 2014, 336]), на яких ми зупинимось докладніше.

1) Фрагмент дерев'яної долоні руки без великого пальця. Той факт, що долоня пряма, вказує на те, що це частина жіночого антропоїдного саркофага, але зробити його точне датування по цьому фрагменту неможливо. Номер за каталогом Музею Любомирських 1889 р. – 2068, за колекційним списком Історичного музею (1940–1948 рр.) – № 3182 / № 36 або № 57 (?).

2) Частина нижньої правої частини кришки жіночого саркофага (бл. 40×20 см), на обох боках якої збереглися фрагменту тексту³. На зовнішньому боці подані чотири стовпці ієрогліфічного напису (можна побачити і невеличку частину п'ятого стовпця, але прочитати знаки майже неможливо), що є частиною жертвної формули.

Текст розміщений у стовпцях білого та жовтого кольорів. У другому стовпці (читається справа наліво) збереглися залишки імені власниці саркофага (на жаль, дуже зруйновані для точної ідентифікації), для *Ka* якої були призначені жертвні формули, її титул, *nb.t pr* – “володарка дому”, а також стандартні епітети до імені померлої людини: *m3^c-hrw* – “правогласна” та *nb (im3h) ntr* – “володарка пошани (перед богом”. На внутрішньому боці текст виписано на білому тлі, більшими ієрогліфами у п’яти рядках, які також є частиною жертвних формул. Судячи зі стилю оформлення, цей саркофаг може бути датований XXVI династією (на думку Дж. Еліаса, він може бути віднесений до періоду 650–575 рр. до н. е.). Написи на пам’ятці мають стати предметом подальшого вивчення та окремої публікації. Номер цього фрагменту за каталогом Музею Любомирських 1889 р. – 2068, за колекційним списком Історичного музею (1940–1948 рр.) – № 3182 / № 36 або № 57 (?) = інв. № ЛІМ.А 37910.

3) Частина бокової стінки т. зв. “жовтого” саркофага [Oleynikova, Halas, Muts 2012, 7; Oleynikova, Hupalo 2012, 12] (**мал. 1** (фото за: [Oleynikova, Hupalo 2012, 12]), **1a** – *прорисовка автора*). На думку А. Нівінського, цей саркофаг може бути датований початком XXI династії⁴. Номер пам’ятника за каталогом Музею Любомирських 1889 р. – 2068 (на самому ж артефакті значиться № 2084), за колекційним списком Історичного музею (1940–1948 рр.) – інв. № ЛІМ.А–3182/2 / № IV–57⁵.

Цей фрагмент заслуговує на більш детальне дослідження.

Оформлення. На думку М. Долинської (Варшава)⁶, найближчими до золочівського пам’ятника за стилістикою оформлення є саркофаги Масакхерті Саїро J.E. 26195; CG 61027 [Daressy 1909, 66–82, *pl. XXXVI–XXXVIII*; Schmidt 1919, 113, *Abb. 579*; Niwiński 1989, 114–115 (63)] (**мал. 2**) [Daressy 1909, *pl. XXXVII*; Niwiński 1988, *pl. XVI, A*], сина верховного жерця Амона Пінеджема I (помер на 20–24 рр. правління Смендеса), для *зовнішнього* декору золочівського фрагмента та Неджмет Саїро J.E. 26125; CG 61024 [Daressy 1909, 40–50, *pl. XXV–XXVII*; Niwiński 1988, 116–117 (72)] (**мал. 3**) [Niwiński 1988, *pl. 25*] для *внутрішнього*. Обидва походять з т. зв. “схованки царських мумій” у гробниці DB 320 у Бібан ель-Мілуку, відкритої Г. Масперо в 1881 році.

На *зовнішній стіні* розміщені чотири стовпці ієрогліфічного тексту та три фрагментованих зображення божеств. Той факт, що фігури зорієнтовані у правий бік, свідчить, що це фрагмент лівої стінки (тобто тієї, що розташована ліворуч від мумії, яка лежала на спині)⁷.

Найгірше збереглося зображення жіночої фігури божества з посохом ліворуч. Повністю до нашого часу дійшла тільки центральна фігура (**мал. 4** – *фото Т. Олейнікової*) – бог із головою сокола. Судячи з іконографії та змісту написів, це один із четвірки дітей Хора (*m3.w Hrw*)⁸ – Кебехсенуф (*Ḳbh-sn=f*)⁹. Перед обличчям бога виписані знаки (імовірно, частина напису *nb t3.wj* – “Володар Обох земель”¹⁰). У фігури правого божества не збереглося голови. Це також, вочевидь, один із дітей Хора, але його абсолютна ідентифікація за існуючим зображенням є неможливою. Натомість можна зробити досить точне припущення щодо цього персонажа з урахуванням іконографічних особливостей інших саркофагів, де містяться подібні сцени з дітьми Хора.

Вказана четвірка богів відігравала визначну роль в уявленнях про захист померлого в Потойбічному світі¹¹, а відтак за Нового царства їхні зображення стають одним з поширених елементів оформлення бокових стінок саркофагів¹². Ця традиція продовжується в декорі саркофагів XXI династії [Niwiński 2006, 246–247]. Наведено далеко не повний ряд аналогій до золочівського фрагмента із зображеннями Кебехсенуфа і божества, що зазвичай фігурує в парі з ним (попереду нього).

1. Саркофаг Масакхерті, Саїро J.E. 26195; CG 61027 (**мал. 2**).

2. Саркофаг Несіпахеренеахау, Воронеж № 1 (**мал. 5**) [Богословский 1977, *рис. 8*].

3. Саркофаг Падіамона, Cairo J.E. 29666; CG 6241 (мал. 6) [Niwiński 1988, pl. XVIII B; 2006, pl. 4b].
4. Саркофаг Пінеджема II, Cairo J.E. 26197; CG 61029 (мал. 7) [Daressy 1909, pl. XLIV].
5. Саркофаг Нані, New York MMA 30.3.23 (мал. 8) [Niwiński 2006, pl. 1].
6. Саркофаг Бетехамон, Torino CGT 10101b (мал. 9) [Niwiński 2004, Tav. II].
7. Саркофаг Пахоренасет, Torino CGT 10108b (мал. 10) [Niwiński 2004, Tav. XV. 1].
8. Саркофаг Несіхонсу, Torino CGT 10110 (мал. 11) [Niwiński 2004, Tav. XVIII].
9. Саркофаг Сесехнеферу, Copenhagen AEIN 62 (розпис кришки), XX–XXI династії (мал. 12) [Jørgensen 2001, 64–65].
10. Саркофаг Сесехнеферу, Copenhagen AEIN 62 (розпис бокової стінки) (мал. 13) [Jørgensen 2001, 87].

Наведені приклади демонструють тенденцію до зближення в іконографії образів Кебехсенуфа та Дуамутефа, який зображувався з головою шакала, навіть тоді, коли четвірка богів розділяється на пари (мал. 9, 10, 12)¹³. Отже, є дуже висока імовірність, що божество, вималюване попереду Кебехсенуфа, на золочівському пам'ятнику є саме Дуамутеф. Як показала К. Ю. Масалова при дослідженні ролі дітей Хора у просторовому концепті світобудови, пару Кебехсенуф / Дуамутеф слід розглядати як антиномічну констеляцію Захід / Схід [Масалова 2014б, 13–19], тобто ця група репрезентує дві просторові точки сонячної циркуляції.

На внутрішньому боці фрагмента також наявна частина монохромного оформлення (білою фарбою на темній основі) (мал. 14 – фото Т. Олейнікової, 14а – прорисовка автора). Збереглися зображення знака *nbw* / GSL S12 (“золото”) і частини крила, яке належало певній богині (Аменті (Заходу) або Ісіді / Нефтіді). Аналогію стилістиці передачі пір'я крила можна знайти, наприклад, на саркофазі Джедмаатіуесанх Cairo J.E. 29660; CG 6182 (мал. 15) [Niwiński 1999, 32, fig. 45].

За декором оформлення внутрішньої поверхні фрагмент належить до типу 2-в за А. Нівінським [Niwiński 1988, 95]. Окрім вищенаведеного саркофага Неджмет Cairo J.E. 26125 (мал. 3), до такого ж типу декору внутрішньої поверхні належать, зокрема, зовнішній і внутрішній саркофаги згаданої Джедмаатіуесанх Cairo J.E. 29660; CG 6182 (мал. 16) [Niwiński 1988, pl. XX; 1999, pl. XIII] та Cairo J.E. 29660; CG 6183 (мал. 17) [Niwiński 1999, pl. XVII].

На фрагменті збереглися технічний паз і отвір (мал. 18 – фото Т. Олейнікової), які були необхідні для з'єднання стінок саркофага з його кришкою¹⁴ (мал. 19) [Nicola 2004, 187, fig. 1].

Текст (справа наліво):

1. [/// *nb*].*t pr šm^c.t n Tmn Mw.t-m-wi3* /// – “[володар]ка дому, співачка Амона, Мутемуйа”^(А).
2. /// *Ḳbḥ-sn=f ntr 3 s3 [Wšir]* /// – “/// Кебехсенуф, великий бог, син (Осіріса) ///”^(Б).
3. [///] *m=k ii(=kwi) rdt ḥt nb.t nf[r.t]* /// – “[///] Дивись! (Я) йду надати речі всілякі чу[дові] ///”^(Б).
4. /// *nb.[t pr] šm^c.t n Tmn Mw.t-m[/ /]* – “/// Володар[ка дому], співачка Амона, Мутем [///]”.

Коментарі

^(А) Фрагмент титулів та ім'я власниці саркофага.

^(Б) Ім'я одного з дітей Хора (*mš.w Hrḫw*). Щодо схожого зображення дітей Хора на боковій стінці зовнішнього саркофага Воронеж № 1 див.: [Богословский 1977, 88 і наст.]. Див. також: [Guilhou, Perraud 2010, 81–83].

^(B) Частина заупокійної формули. Її повний текст можна реконструювати за написом на лівому боці саркофага Несітанебеттауї з Баб ель-Газус (Smithsonian NMNH A154955): *dd mdw ink Kbh-snw=f s3 Wsir m=k iw(=kwi) rdt h.t nb(.t) nfr(.t) w^cb(.t) n b3 pw* – “Промовляння слів: Я – Кебехсенуф, син Осіріса. Дивись, я прийшов надати речі всілякі чудові (і) чисті для душі-ба цієї” [Noah 2013, 79; 132, fig. 79]. Напис розміщено біля зображення Кебехсенуфа у формі антропоморфного божества [Noah 2013, 132, fig. 79 (vignette 8L)].

Отже, 1-й і 4-й стовпці зберегли важливу інформацію – титули й ім’я господарки саркофага – “володарка дому, співачка Амона, Мутемя (Mwt-m-wi3)”.

Нажаль, інші фрагменти саркофага, що належав цій жінці, нам не відомі. Але збереглося два заупокійні сувої XXI династії, що належали жриці з тими самими ім’ям та титулами (її повна титулатура за цими документами: “володарка дому, співачка Амона, музикантка Мут, великої володарки *Ашепу*” [Quirke 1993, 45 (114)]).

1) Папірус Книги мертвих pLondon BM EA 10003 (неопублікований¹⁵ [Niwiński 1989, 326–327 (London 25); Quirke 1993, 45 (114), 77]).

2) Папірус *Амдуат* pLondon BM EA 10006 (неопублікований [Niwiński 1989, 327 (London 28); Quirke 1993, 45 (114), 77]).

Обидва документи походять із колекції Джона Беркера, британського консула в Александрії, що змінив Генрі Солта в 1827 р. і перебував у цьому чині до 1833 р. Імовірно, Дж. Беркер користувався послугами Езенесі – того ж агента з пошуку старожитностей, що і його попередник Г. Солт. До моменту свого повернення в Лондон Дж. Беркер придбав значну колекцію з дев’яти заупокійних папірусів, які викупив у 1833 р. на аукціоні Сотбі Британський музей.

Х. Ранке відносить час поширення імені Мутемя до Нового царства [Ranke 1935, 147.17], але, як бачимо з трьох наведених документів, зберігається воно і за XXI династії (Третій перехідний період).

Таким чином, якщо припустити цілком імовірну ідентичність власниць золочівського фрагмента саркофага та лондонських сувоїв BM EA 10003 і BM EA 10006, то можна дійти висновку, що їхня власниця-жриця була частиною кліру храму богині Мут у Фівах (Карнацькому храмі) на початку – всередині правління XXI династії. Інші пам’ятки, що належали б їй, нам поки що не відомі.

¹ Ми висловлюємо свою щирю подяку Т. Олейніковій (Золочів), директору Музею східних цивілізацій ЛНГМ Золочівського замку, за надану допомогу та фотографії артефактів; д-ру Дж. Еліасу (Dr. *Jonathan Elias*, Керлісл (Пенсильванія)) та проф. А. Нівінському (Prof. *Andrzej Niwiński*, Варшава) за консультації та поради.

² Вони були закуплені комісією в мешканця м. Львова С. В. Калиновського у 2010 р. З розповіді самого п. Калиновського, ці дві фігурки Ісиди з Хором потрапили до його родини під час війни, коли в них на квартирі жив німецький офіцер, який колекціонував артефакти. Але у 1944 р. німець поспіхом втік зі Львова, залишивши всі речі. Звичайно, маючи такі скупі факти, важко встановити справжнє походження речей, тим більше, що на них немає жодних старих інвентарних номерів. Проте на дерев’яній підставці однієї з фігурок (С-І-2397/ЛГМ) чорною фарбою каліграфічно написано “Єгипет”. Можливо, цей напис стане підставою для подальших пошуків походження фігурки.

³ Повідомлення автору від д-ра Дж. Еліаса (Dr. *Jonathan Elias*).

⁴ Усне повідомлення автору.

⁵ Згідно з висновком реставратора В. Радомської, при передачі експоната з Львівського історичного музею спостерігались небезпека осипання поліхромії з обох боків, загальна забрудненість та потемніння захисної плівки. За участю фахівців відділу збереження Краківської академії мистецтв (проф. М. Пацьорик) та Департаменту середземноморської

археології Краківського археологічного музею (Х. Шиманська, К. Бабрай) було проведено детальний аналіз та необхідні реставраційні заходи для подальшого експонування фрагмента саркофага в музеї [Радомська 2002, 57–58]. Крім того, дослідження виявили, що основа саркофага “набрана” в єдиний щит з трьох шматків дерева сикомора – різновиду пальмового дерева (архів реставраційної майстерні ЛГМ).

⁶ Відповідний лист з атрибуцією пам’ятки було надіслано до музею.

⁷ Щодо взаємозв’язку тіла людини (мумії) з оточуючим її оформленням саркофага на рівні утворення сакрального мікрокосму в часи XXI династії див.: [Niwiński 1989a, 53–66; Liptay 2013, 46].

⁸ Див.: [Bonnet 1952, 315–316; Heerma van Voss 1980, 52–53; LGG, III, 425–426].

⁹ Див.: [Bonnet 1952, 373; Drenkhahn 1980, 379; LGG, VII, 180–183].

¹⁰ Пор.: [Noah 2013, 127, fig. 74 (Smithsonian NMNH A154955/A364998)].

¹¹ Попри це, спеціального комплексного дослідження образу цих божеств і досі не існує. Зазвичай діти Хора, як захисники внутрішніх органів, залучаються при дослідженні канопічного обладнання (див.: [Масалова 2014, 139–148; 2014a]). К. Ю. Масалова дослідила цей образ на матеріалі віньєток 17-ї глави Книги мертвих пізньої редакції, довівши, що ці божества відігравали важливу роль у концепті світобудови [Масалова 2013, 188–197; 2013a, 275–291; 2014b, 11–21].

¹² Напр.: [Schmidt 1919, 102, Abb. 535 (Cairo CG 61016); 102, Abb. 537 (Cairo CG 61011); 112, Abb. 574; Liebieghaus 1993, 305, Abb. 70,2; 312, Abb. 70,8, 70,9 (Frankfurt am Mainz № 1651a / 1651b); Cooney 2002, 527, pl. 22 (Berlin 10832); 560, pl. 55 (coffin No. 40, схованка Гуреджеф); 571, pl. 66 (Leeds City Museum D. 426–426a. 1960); 2007, fig. 49, 55, 67, 78, 86, 109, 110].

¹³ Для порівняння можна також навести іншу синхронну пам’ятку – золоту пластину з поховання царя XXI династії Псусеннеса I (Cairo J.E. 85821), де Кебехсенуф і Дуамутеф також виступають у парі [Сокровища... 2003, 394–395].

¹⁴ Див. щодо конструкційних особливостей саркофагів цього періоду: [Niwiński 1988, 57–64; Nicola 2004, 185–209].

¹⁵ Totenbuchprojekt Bonn, TM 134534, <totenbuch.awk.nrw.de/objekt/tm134534>.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Мал. 1

Мал. 1а

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

Мал. 6

Мал. 7

Мал. 8

Мал. 9

Мал. 10

Мал. 11

Мал. 12

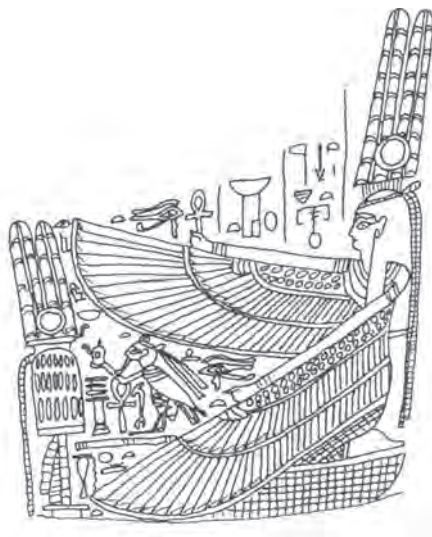
Мал. 13

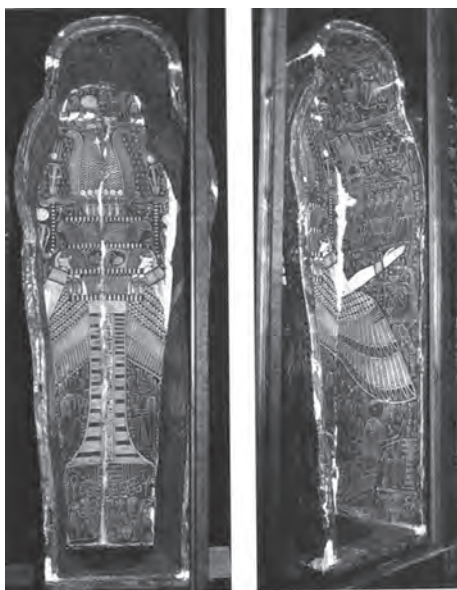
Мал. 14

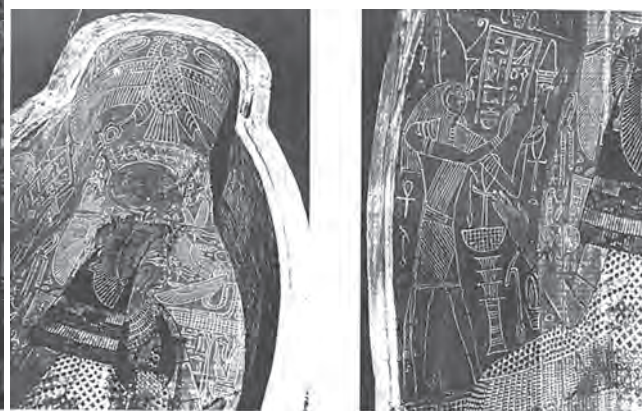
Мал. 14а

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

Мал. 18

Мал. 19

СКОРОЧЕННЯ

- ВДИ – Вестник древней истории. Москва.
GM – Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion. Göttingen.
GSL – Gardiner's Sign List [Gardiner 1958, 442–548].
LÄ – **Lexikon der Ägyptologie** / Begr. von W. Helck, E. Otto; Hrsg. von W. Helck, W. Westendorf. Bd. I–VI. Wiesbaden, 1975–1986.
LGG – **Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen** / Hrsg. von Chr. Leitz / OLA. T. 111–116, 129. Leuven – Paris – Dudley, MA, 2002–2003. Bd. I–VIII.
OBO – Orbis Biblicus et Orientales. Freiburg – Göttingen.
OLA – Orientalia Lovaniensia Analecta. Leuven.
SAT – Studien zum altägyptischen Totenbuch. Wiesbaden.
Wb. – *Erman A., Grapow H. Wörterbuch der ägyptischen Sprache*. Bd. I–V. Berlin, 1955.

ЛІТЕРАТУРА

- Богословский Е. С.* Памятники и документы из Дэр-эль-Мэдина, хранящиеся в музеях СССР. Вып. VI. 20. Саркофаг Воронежского музея № 1 // **ВДИ**, 1977, № 2.
- Масалова К. Ю.* Композиційно-типологічний аналіз сцени з синами Хора та “похованням Осіріса” 17-ї глави Книги мертвих в Птолемеївський період (частина перша) // **Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв**, 2013, № 2.
- Масалова К. Ю.* Композиційно-типологічний аналіз сцени з синами Хора та “похованням Осіріса” 17-ї глави Книги мертвих в Птолемеївський період (частина друга) // **Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв**, 2013а, № 4.
- Масалова К. Ю.* Розташування дітей Хора у сцені з 17-ї глави Книги мертвих в контексті спатіальних та антропологічних уявлень єгиптян (на матеріалі джерел Птолемеївського періоду) // **Університет**, 2013б, № 2.
- Масалова К. Ю.* Діти Хора: до історії вивчення образу та актуальності теми // **Доісламський Близький Схід: історія, релігія, культура**. Київ, 2014.
- Масалова К. Ю.* Дуамутеф, Кебехсенуф, Амсеті та Хапі в єгиптології: стан розробки образу // **Східний світ**, 2014а, № 3.
- Масалова К. Ю.* Семантическая интерпретация сцены с сыновьями Хора и “погребением Осириса” 17-й главы Книги мертвых в Птолемеевский период: диспозиции богов // **Antiquitas Inventae**. Вып. 8–9. Саратов, 2014б.
- Радомська В.* Ресторація фрагменту саркофагу, Єгипет, XXI династія (XI ст. до н. е.) // **Традиційні та новітні технології консервації та реставрації творів мистецтва**. Тези та матеріали доповідей I Міжнародного форуму реставраторів, 9–11 грудня, 2002 року, м. Львів. Львів, 2002.
- Сокровища Египта. Иллюстрированный путеводитель по Египетскому музею в Каире** / Пер. с англ. Москва, 2003.
- Bonnet H. Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*. Berlin, 1952.
- Cooney K. M. The Value of Private Funerary Art in Ramesside Period Egypt*: Diss. Baltimore, 2002.
- Cooney K. M. The Cost of Death. The Social and Economic Value of Ancient Egyptian Funerary Art in the Ramesside Period* / **Egyptologische Uitgaven**. XXII. Leiden, 2007.
- Daressy G. Cercueils des cachettes royales* / **Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire**, 61001–61044. Le Caire, 1909.
- Drenkhahn R. Kebehseuef* // **LÄ**. Bd. III. 1980.
- Gardiner A. H. Egyptian Grammar. Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*. 2nd Ed. London – Oxford, 1958.
- Guilhou N., Perraud A. Le sarcophage du Muséum d'Histoire Naturelle de Perpignan. Le momie de Iouefenkonsou*. Saint-Estève, 2010.
- Heerma van Voss M. Horuskinder* // **LÄ**. Bd. III. 1980.
- Jørgensen M. Catalogue Egypt III. Coffins, Mummy Adornments and Mummies from Third Intermediate, Late, Ptolemaic and the Roman Periods (1080 BC – AD 400)*. NY Carlsberg Glyptotek. Copenhagen, 2001.
- Liebiefhaus – Museum alter Plastik, Frankfurt am Main. Ägyptische Bildwerke**. Bd. III: Skulptur, Malerei, Papyri und Särge. Melsungen, 1993.

- Liptay É.* The Egyptian coffin as sacred space: semantic changes during the Third Intermediate Period at Thebes // **First Vatican Coffin conference, 19–22 June, 2013.** Abstracts. Vatican, 2013.
- Nicola G. L.* I Sarcofagi della XXI Dinastia nel Museo Egizio // *Niwiński A.* Sarcofagi della XXI Dinastia (CGT 10101–10122) / Con appendici di G. N. Nikola, T. Radelet e G. Laquale / **Catalogo del Museo Egizio di Torino.** 2: Collezioni IX. Torino, 2004.
- Niwiński A.* 21st Dynasty Coffins from Thebes. Chronological and Typological Studies / **Theben.** 5. Mainz am Rhein, 1988.
- Niwiński A.* Studies on the Illustrated Theban Funerary Papyri of the 11th and 10th Centuries B. C. / **OBO.** 86. Freiburg – Göttingen, 1989.
- Niwiński A.* Untersuchungen zur Ägyptischen religiösen Ikonographie der 21. Dynastie (3). Mummy in the Coffin as the Central Element of Iconographic Reflection of the Theology of the 21st Dynasty in Theben // **GM,** 1989a, Bd. 109.
- Niwiński A.* The Second Find of Deir El-Bahari (Coffins) / **Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire,** 6069–6082. Cairo, 1999.
- Niwiński A.* Sarcofagi della XXI Dinastia (CGT 10101–10122) / Con appendici di G. N. Nikola, T. Radelet e G. Laquale / **Catalogo del Museo Egizio di Torino.** 2: Collezioni IX. Torino, 2004.
- Niwiński A.* The *Book of the Dead* on the coffins of the 21st Dynasty // Totenbuch-Forschungen: Gesammelte Beiträge des 2. Internationalen Totenbuch-Symposiums Bonn, 25. bis 29. September 2005 / Hrsg. von B. Backes, I. Munro, S. Stöhr / **SAT.** Bd. 11. Wiesbaden, 2006.
- Noah A. J.* **A Preliminary Study of the Inner Coffin and Mummy Cover of Nesytanebet-tawy from Bab el-Gusus (A. 9) in the National Museum of Natural History, Smithsonian Institution, Washington, D.C.:** M. A. Diss. Memphis, 2013.
- Oleynikova T., Halas T., Muts T.* **Lviv Art Galery. Chinese Palace in Zolochiv Castle complex.** Lviv, 2012.
- Oleynikova T., Hupalo N.* **Zamek w Złoczowie.** Ternopil, 2012.
- Quirke St.* Owners of Funerary Papyri in the British Museum / **British Museum Occasional Paper.** 92. London, 1993.
- Ranke H.* **Die ägyptischen Personennamen.** Bd. I. Glückstadt, 1935.
- Schmidt V.* **Levende og døde i det gamle Ægypten. Album til ordning af sarkofager, mumiehylstre o. lign.** København, 1919.